

DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAKUB HAN DÖNEMİ VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŐKİLERİ

Doç. Dr. S. GÖMEÇ

Doğu Türkistan bugün Çin işgalinde bulunan büyük Türkistan'ın bir parçası olup, Çinliler buraya "Yeni Sömürge" manasına gelen Sinkiang demektedirler yüzölçümü 1.828.418 km² olan Doğu Türkistan, Türkiye'nin yaklaşık 2.5 katıdır. Doğu Türkistan tarihinde önemli bir yere sahip ve ismi Kaşgar Hanlığı ile bütünleşmiş olan Yakub Beg, 1827 yılında Hokand'da doğmuştur. 17 Temmuz 1852 de Miralay Blaramberg kumandasındaki Rus ordusunun Akmeşcid'e saldırısı, Yakub Beg tarafından püskürtülmüş, bu olay ona büyük ün kazandırmıştır.

Kaşgarla Buzung Hanile beraber gelen Yakub Beg'in kısa müddet sonra idareye sahip olduğunu ve Doğu Türkistan'da pekçok yere nüfuz ettiğini görüyoruz. Yakub Beg, Kaşgar'dan sonra Yarkend'i de almış, fakat bir süre sonra onun artan itibarı çevresindekileri kıskandırmış ve kendisine karşı cephe alınmıştır. Onun askeri harcamalara çok para sarfettiği, bu yüzden halkın daha fazla vergi vermek zorunda kaldığı, Buzurg Han'ın yerinde gözü olduğu yolunda dedikodular yayıldı. Buzurg Han ile Yakub Beg'in arasını açmağa çalıştılar. Bundan faydalanmak isteyen bazı fitneciler, Buzurg Han'a gelip, Yakub BEg'in hükümdar olma arzusunda olduğunu söylediler. Buzurg Han onların bu sözlerine önceleri kulak vermemiştir.

Hokand Hanlığında Kıpçak Hudaykul, Hudayar Han'a isyan etmiş, çıkardığı ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca da, yanındaki 7000 kişi ile birlikte 1865 eylülünde Doğu Türkistan'a gelmişti. Kaşgar Hanı Buzurg Han'ın üvey kardeşi Kette Töre ve Muhammed Beg'de Huday Kul ile beraber Kaşgar'a girdiler. Yakub Beg ile Hudaykul'un arası açıldı. Bunun sebebi, Kaşgar hakimi olan Buzurg'un yerine Kette Töre'nin başa çıkmasını savunan Huday-

kul'un istekleriydi. Kette Töre 1866 da han ilan edilmiş¹, fakat hanlığı uzun sürmeyerek, Yakub Beg tekrar Buzurg'u başa geçirmişti.

1865 tarihinde Yakub Beg, seyahat bahanesiyle Hotan'a gelmişti. Adamlarının çoğunu da yanında götürmüştü. Hotan'a askerlerini kolayca sokamayacağı için, İmam Cafer-i Sadık'ın mezarını ziyaret etmek istediğini bildirdi ve izin istedi. Hotan'ın idarecisi Hacı Padişah, Yakub Beg'in dileğini makul karşılayarak, oğlu Nimetullah'ı onu karşılamak için gönderdi. Bundan sonra Yakub Beg kumandanlarından Abdullah'ı, Nimetullah ile beraber Hotan'a gönderdi. Abdullah, Hacı Padişah'ı Yakub Beg'in karargahına davet etti. Dışarıda bekleyen askerlere Hacı Padişah, Yakub Beg'in karargahına girdiğinde öldürüldü. Dışarıda bekleyen askerlere Hacı Padişah'ın mührü ile tasdiklenmiş bir yazı verilerek geri dönmeleri ve o gece misafir edileceği söylendi. Ertesi gün de Yakub Beg şehre girerek hazineye el koydu². Halkın bunu öğrenmesi ve isyan etmesi birşeye yaramadı. Yakub Beg, Hotan'ı tamamen ele geçirdikten sonra, Kaşgar'a geri döndü.

Kaşgar'a dönen Yakub Beg'in itibarı biraz daha artmıştı. Buzurg Han onun başarılarını kıskanmış; o da Buzurg Han'ı 1866'da önce hapsedmiş, sonra da Hacca göndererek ondan kurtulmuştur. 1866'da gerçekleştirdiği bu darbeden sonra, Buhara emiri Muzaffereddin'e bir elçi ve hediyeler yolladı. Muzaffereddin, Yakub Beg'e "Atalık Gazi" ünvanı verdi. Bazı kaynaklarda onun bu ünvanından dolayı Kaşgar Hanlığına Atalık Gazi Devleti de denmiştir. Böylece Yakub Beg kendisini han ilan edip, Kaşgar'ın tek hakimi oldu³.

Yakub Beg, hükümdarlığını ilan ettikten sonra Bedevlet ünvanını da alarak fetihlerine devam etmiştir. Hotan'dan döndükten sonra, Kuça'yı ele geçirmeyi planladı. Fakat burayı ele geçirmek için bir gerekçe lazımdı. Bu sırada Kumul'u da Çinliler istila etmişler ve buradan hareketle Doğu Türkistan'a hakim olmayı düşünüyorlardı.

1866 senesinde Reşiddin Hoca'ya bir elçi yollayarak, Kumul'un Çin hakimiyetinden kurtarılmasını söyledi. Daha sonra ordusunu Aksu'ya doğru harekete geçirdi. Yahya Beg'i 3000 kişilik bir kuvvet ile Aksu yakınındaki nehir geçidinin tutmak üzere görevlendirdi. Kaşgar ordusu nehri kolaylıkla geçip, Aksu'ya girdi-

2. A. R. Bekin, *Yakub Beg Devrinde Çin Türkistan'ında Siyasal ve Kültürel Durum*, Doktora Tezi, Ankara 1971, s. 101-103.

3. Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Haz. A. Çay, İstanbul 1977; R.R. Arat, "Kaşgar", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/2, 5. Baskı, İstanbul, 1988, s. 409.

ler. Aksu'nun zaptından sonra, Hekim Han Töre'ye buranın idaresine tayin edip, Kuça'ya doğru yola çıktı. İlk çarpışma da Yakub Beg'in ordusu Kuça kuvvetleri tarafından mağlup edildiyse de, ikinci hücumla Kuça ordusu mağlup edildi. Yakub Beg Kuça'ya girdi. O, Kuça'nın hazinesini Kaşgar'a yollamış, burada iki ay kaldıktan sonra İshak Hoca'yı buraya vali tayin etmiş ve Aksu'ya geri gitmiştir. Aksu'dan Üç-Turfan'a geçen Yakub Beg, 1867 ekiminde Kaşgar'a döndü.

Bu sırada Çinli müslümanlar olan Dunganlar, yaşadıkları yerlerde ya kendi hükümetlerini kuruyorlar, ya da Türklerle ortak idare ediyorlardı. Kaşgar'ın bu denli yayılması ister istemez onları rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Yakub Beg'e muhalif oldular. Kulca ile Aksu arasındaki bir geçiş noktasını kapattılar. 1868 yılında Korla'ya hücum ederek, Kaşgar kuvvetlerini yendiler. Yakub Beg de Hekim Han Töre ile İshak Hoca'yı 15.000 kişiyle beraber Korla'ya gönderdi. Başarılı olamayan Kaşgar birlikleri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada Kuça'da savunmasız kalınca Dunganlar tarafından işgal edildi. Kaşgar'dan yardımcı kuvvetler gelince, Dunganlar şehri bir hafta yağmaladıktan sonra terkettiler. Aksu'dan Korla'ya geçen Yakub Beg, Karaşehir'e hücum edip, Dunganları perişan etti.⁴ Ardından Turfan'a yönelen Kaşgar ordusu, şehri üç taraftan kuşatıp, burayı da ele geçirdi.

1868 de Ruslar, yeni kurmuş oldukları Türkistan Umumi Valiliği vasıtasıyla Kaşgar üzerine bir sefer düzenlemeyi planladılarsa da, bu sırada ortaya çıkan Hive meselesi daha önemli olduğundan bu düşüncelerinden vazgeçtiler. Ruslar, Yakub Beg'e de bir ticaret anlaşması imzalatmak istemişler, fakat o Rusların ticaret adı altında casusluk faaliyetleri yapacağını bildiği için bu anlaşmayı imzalamamıştır.⁵

Turfan ve Urimçi Kaşgar ordusu tarafından zaptedilince, Dunganlar bu kez de Manas'ı kendilerine üs yapmışlardı. Yakub Beg, burayı da ele geçirdi. İli bölgesine yürüyüp, buradaki yerli begleri kendine tabi etti.

4. M. Saray, "Doğu Türkistan (Uygur) Devleti (1864-1877)", **Tarihte Türk Devletleri**, C. 2, Ankara 1987, s. 804.

5. I. Musabay, "Doğu Türkistan Göçlerinden Safhalar", **Türk Kültürü**, Sayı 83, Ankara 1969, s. 852; Saray, **a.g.m.**, s. 425.

Rusların Türkistan hanlıklarını birer birer ele geçirmeleri ve Hindistan'a doğru uzanmaları İngilizleri telaşlandırmıştı. Bu yüzden Kaşgar Hanlığıyla ilgilenmeyi bir zaruret olarak görüyorlardı. Bu sırada Türkiye ile de dost geçinen İngiltere'den Yakup Beg yardım istedi. Osmanlı Devleti, Kaşgar Hanlığının kuruluşundan itibaren bundan haberdardı. 1865 te İstanbul'a gelen Hokand elçisi Seyyid YAKUB Han vasıtasıyla Kaşgar hakkında bilgi almıştı. İngilizler de KAŞGAR'ı hem Rusya'ya, hem de Çin'i karşı bir tampon bölge olarak kullanmayı düşünüyorlardı.⁶ Türkiye'de, diğer Türkistan hanlıklarına yeterince ilgi gösterememenin ızdırabını silmek gayesiyle Yakup Beg'e yakından davranmaya başladı.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Kaşgar'a yaptığı yardımlar dikkati çekicidir. Bunun asıl sebebi hem Osmanlının Asya siyasetinde etkili bir duruma gelmek istemesi, hem de Çin'in Osmanlı DEVLETİ'ne doğrudan karşılık verecek olmayışıdır. Rusya'nın Hokand Hanlığını yıkmaya yönelik saldırılarının artması üzerine, Seyyid Yakup Han TÖRE, Hokand'a daha fazla hizmet edemeyeceğini anladığından, 1870 yılında İstanbul'dan Hokand'a dönmemiş ve Kaşgar'a gitmişti.

Yakup Beg, Abdulaziz Han'a elçi olarak SEYYİD Yakup Han TÖRE'yi gönderdi. Uygur Türklerinin isteğine binaen Osmanlı Devleti, Kaşgar ordusunu eğitmek üzere subaylarla birlikte 2000 tüfek, 6 adet Krupp topu, Kaşgar'da imal edilmek üzere kapsül ve barut imal aletleri verdi. Yardımı götüren heyet, Süveyş kanalından geçerek Hindistan üzerinden Kaşgar'a ulaşmıştır. Heyet 100 pare top atışıyla karşılanmıştır. Bundan sonra, Yakup Beg topraklarında hutbenin Abdulaziz Han adına okunmasını ve sikkelerin de onun adına basılmasını emretti.⁷ Osmanlı Devletince Yakup Beg'e ayrıca "Emir-ül Müslimin" ünvanı da verilmiştir.

Yakup Beg'e bu ünvanın verilmesinden sonra, o teşekkürünü bildirmek üzere, 7 Nisan 1875 tarihinde Osmanlı Türkiye'si'ne bir mektup göndermiştir. Mektubunda; "Devlet-i Aliyye'nin sancağını açtıklarını, hutbeyi halife adına okutup, sikkeleri Abdulaziz adına bastırdığını" belirtmiştir.

6. Y. Çavuşoğlu, "Osmanlı Devletinin Orta Asya Hanlıkları ile Münasebetleri", *Tanıtım*, 8/91-92, İstanbul 1987, s. 36-37.

7. I.H. Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, 1942, s. 32; Y. Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara 1981, s. 31-32; S.O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu. Sömürülen Topraklar*, Çev. Z. Yüksel, İstanbul (tarihsiz), s. 134.

Batıya yayılmayı planlayan ve Rus istilasının önünü almak isteyen Çin, ne pahasına olursa olsun Doğu Türkistan'ı ele geçirmek arzusunda idi. Bu maksatla Çin İmparatorluğu, 1869 da 89.000 kişilik orduyla önce Şansi'yi, 1873'de de Kansu bölgesini işgal etmişti. Bu arada Ruslarla da bir anlaşma yapılarak, Çin ordusunun ihtiyaçları karşılanmış oldu.⁸ Bunun üzerine, Yakub Beg hem İngiltere, hem de Türkiye nezdinde daha çok yardım edilmesi için taleplerde bulunduysa da; ne İngiltere'den ne de bu sırada Ruslarla 1877/78 Harbi kaçınılmaz duruma gelen Osmanlıdan gerekli yardımı temin edemedi.

Çin'in Kaşgar Hanlığına karşı büyük bir taarruz içerisinde olduğunu anlayan Yakub Beg, Kaşgar'da bulunan Osmanlı elçilik heyetinin başı Murad Efendi'nin yanına Seyyid Yakub Han Töre'yi katıp, yeni silah ve askeri yardım talebinde bulunmak üzere İstanbul'a gönderdi. İstanbul'a tekrar gelen Seyyid Yakub Han Töre, II. Abdulhamid'e, Osmanlı hakimiyetine tabi bir ülkeye yardım etmesi gerektiğini söylemiş; ancak bu sırada 93 Harbi olarak bilinen 1877/78 Osmanlı-Rus savaşından yenik çıkan Türkiye, Kaşgar elçisinin isteklerine olumlu cevap verememiştir. Yakub Han'a, sadece İngiltere'nin desteğini sağlama ve Rusya ile iyi geçinme tavsiyelerinde bulunulmuştur.

Çin'e karşı savunma tedbirlerini almakla meşgul olduğu bir sırada Yakub Beg'in ölümü Doğu Türkistan için bir talihsizlikti. Onun ardından Türkistan ileri gelenleri birbirlerine düştüler. Neticede Beg Kulu Han birliği sağladıysa da, askeri bakımdan son derece güçsüz olduğundan 1877 de Kaşgar'ın işgaline engel olamadı.⁹

8. M.E. Buğra, *Doğu Türkistan*, İstanbul 1952, s. 26; Hayit, a.g.e., s. 146; İ. Bozdağ, *Abdulhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1975, s. 70.

9. Arat, a.g.m., s. 410-411; Saray, a.g.m., s. 807-808.